

Բ Ի Զ Զ Ի Ո Լ Ս.

Ե

Երկու բանտարկեալները քիչ ատե-
նէն ամենեկին իրարու մէջ գաղտնիք
չունէին: Համառօտ մը պատմելէն վեր-
ջը իրենց կենաց գլխաւոր դէպքերը՝
մանրամասն կտորներու կ'իջնէին, մէկ-
մէկու չնչին յուզմանցն ալ հաղորդա-
կից ըլլալու համար:

Նաև թերեզայի վրայ ալ կը խօսէին,
բայց այս անունն յիշուելուն պէս Շառ-
նէ կը շփոթէր ու ճակատը կը կարմրէր.
ծերն իսկ մտածութեան մէջ կ'ընկըղ-
մէր, և վայրկեան մը հանդիսաւոր ու
տխուր լուծիւն կը նուիրուէր միշտ 'ի
յիշատակ հեռաւոր հրեշտակին: Աւելի
հաճութեամբ խօսակցութիւննին կ'ընդ-
հատէր երբ բարոյական խնդրոյ մը վը-
րայ ծանր հակաճառութիւն ունենա-
լին, կամ մարդկային բնութեան այլ-
անդակութեանց վրայ դիտողութիւն-
ներ ընէին: Ժիրարտեայ անուշ ու մը-
խիթարական փիլիսոփայութիւնը եր-
ջանկութիւնն ընկերսիրութեան վրայ
կը կայացնէր. իսկ Շառնէ չէր կրնար
հասկընալ թէ ինչպէս առաքինի բիէ-
մոնդեցին ներողութեամբ և զթով կը
մտածէ մարդկանց վրայ՝ անիրաւու-
թիւն և հալածանք կրած ըլլալով ալ
իրենցմէ:

« Բայց, կ'ըսէր, չանիծեցիր զմար-
դիկ երբ զքեզ վատութեամբ զրպար-
տեիէ վերջը գրկեցին նաև ազատութե-
նէ ու... զաւակդ տեսնելէդ:

— Ոմանց սխալմունքը պէտք էր որ
հասարակաց համարէի. անոնք ալ որ
ինծի ֆնաս հասուցին, ո՛վ գիտէ, թերևս
առ երևոյթս զեղծած, քաղաքական մո-
լեռանդութեամբ կուրցած էին, բայց
մտքերնին բարի էր: Հաւտա ինծի, բա-
րեկամ, պէտք է մեզի եղած չարիքը 'ի
խորոց սրտի ներելով յիշել: Ո՛վ մեզմէ

այս բանիս մէջ անձին համար պէտք
ունեցած չէ. ո՛վ մեզմէ մոլորութիւնը
ճշմարտութիւն սեպած չէ. Ս. Յովհան-
նէս առաքեալը Աստուած սէր է, կ'ըսէ.
ո՛հ, ինչ աղուոր ու ճշմարիտ խօսք. այո՛,
սիրելով է որ առ Աստուած կը բար-
ձրանանք և իրմէ ոյժ կ'առնունք նեղու-
թեանց համբերելու: Եթէ ես բանտ
մտած ըլլայի մարդկութեան դէմ ատե-
լութիւն ունենալով մտքիս մէջ՝ ան-
շուշտ յուսահատութենէս կը մեռնէի.
Բայց չէ, օրհնած ըլլայ երկինք, այս
դառն խորհուրդները ինծմէ հեռու էին:
Թշուառութեանս մէջ ալ հաւատարիմ
կեցող այնչափ ազնիւ բարեկամաց և
այնչափ ինծի վշտակից սրտերու յիշա-
տակը իմ նմաններս ինծի աւելի սիրե-
լի կ'ընէր, և բանտարկելութեանս գրժ-
նեայ վայրկեանն այն եղաւ երբ մար-
դու տեսութենէն արգիլուեցայ:

— Ի՞նչ, անանկ խստութիւններ բա-
նեցուցին քեզի դէմ, հարցուց Շառնէ:

— Բռնուելուս առջի վայրկենէն, ա-
ռաջ տարու խօսքը նոր բարեկամը,
Դուրինի գրեակը փոխադրուեցայ, ա-
ռանձին և գետնափոր նկուղի մը մէջ
ձգուեցայ, ուր և ոչ բանտապանները
հետս կրնային հաղորդակցիլ: Աշտա-
րակի մը միջոցով կերակուրս կու տային
և ամբողջ երկայն ամսուան մը մէջ ոչ
ոք այս խուլ առանձնութիւնն ընդհա-
տեց: Աղէկ ըմբռնելու համար, ընդդէմ
փիլիսոփայից վայրենի ցնորքներուն, թէ
ընկերական վիճակը մարդկութեան
բնական վիճակն է, պէտք է դիտնալ
թէ ինչ կը կրէի ես այն ժամանակ, և
թէ ինչ զրկումն կը կրէ միայնութեան
դատապարտեալ դժբաղդ մը: Մարդ
չտեսնել, ապրիլ առանց մէկու մը վը-
րադ նայելուն, առանց ձայն մը լսելու,
առանց ուրիշի մը ձեռքը բռնելու, ճա-
կատ՝ կուրծ ու սիրտ ցուրտ և անզգայ
նիւթոց վրայ պարզ հանգչեցնելով՝
քստմնելի բան է և ամենէն զօրաւոր
միտքն ալ կ'ընկճէ: Սակայն ամիս մը,
յաւիտենական ամիս մը ինծի համար
այսպէս անցաւ: Ի սկզբան իսկ երբ
բանտին փակակալը երկու օրը մէյմը

պարէնս բերելու կու գար, պարզ քայլերուն ձայնը անբացատրելի ուրախութիւն կ'ազդէր ինծի. անձկանօք նոյն վայրկենիին կը սպասէի, բարի լոյս կը պոռայի դրան երկաթի անջրպետներուն մէջէն, բայց անիկա ամենեւին պատասխան չէր տար. կը ջանայի աշտարակին¹ թաւայելուն շարժման ժամանակ գէմբը, ձեռքը կամ գոնէ զգեստը տեսնելու, և երբ չէի կրնար կը վշտանայի: Երեսին վրայ անգթութեան ու խտրի նշաններ ալ ըլլային՝ այնու հանդերձ գեղեցիկ պիտի երևար աչքիս. եթէ ձեռքն երկնցնելու ըլլար պարզ զիս մէկդի հրելու համար, պիտի օրհնէի զինքը. բայց չէ, չէ... միայն ֆէնէս դրէլոյ փոխադրուելու օրը զինքը տեսայ:

Մտքիս բովանդակ զբաղմունքը և միակ վայելքս և ընկերներս էին քանի մը պղտիկ սարգեր՝ զորս ժամերով կը դիտէի. բայց ասոնցմէ արդէն անբաւ դիտեր էի: Մկներ ալ պակաս չէին բանտիս մէջ. զանոնք ալ ինծի բարեկամ ըրեր էի և հացս իրենց կը փշրէի. բայց այս կենդանիներն ինծի միշտ սոսկումն և անհնարին զգուշումն պատճառած են. կըցածիս չափ կը սնուցանէի՝ զգուշանալով իրենց մօտենալէ ու դըպչելէ: Սակայն ո՛հ, սարդերուս վրայ տարած խնամքս, խեղճ անպիտան մկներուն ինծի ազդած սոսկումն բաւական չէին ըլլար միտքս զբաղեցնելու. և աղկանս վրայ մտածած ժամանակս յուսահատութիւն կը տիրէր վրաս: »

Շառնէ շարժումը մ'ըրաւ. Ժիրարտի հասկըցաւ թէ ինչ կ'անցնէր միտքէն ու փութաց խօսքն առաջ տանելու, զուարթ գէմբ մը առնելով.

« Ո՛հ, բայց քիչ ատենէն բաղդա բա

նեցաւ. նկուղս լոյս կ'առնուր խաչաձև երկաթներով ամրացած լուսանցոյցէ մը, (և ես բանտիս այս խաչին առջև առտուան և երեկոյեան աղօթքս կը մատուցանէի). առ'ի շեղ քիւ մը հետզհետէ լայնալով կը բարձրանար լուսանցոյցին առջև, որով բան մը չէի կրնար տեսնել բայց եթէ որմոյն լայն անկիւնին վերին ծայրը, որ իբրև կապ էր ընդ մէջ երկուց պատնիշաց, իմ բնակարանիս վրան էր դղելին աշտարակը: Որ մը, — երկնային նախախնամութիւն, հրչափ շնորհակալ եղայ քեզի, — օր մը մարդու մը ստուերը նկարուեցաւ պատին այն կտորին վրայ ուր կը նայէի. միայն ստուերը, բայց ինչ կ'ըլլայ եղբ. ստուերին շարժումըէն մարդունը կը գուշակէի: Այս ստուերը կ'երթար կու գար, աշտարակին հարթայատակին վրայ նոր պահպանութեան դրող զինուորին ստուերն էր. զգեստին կըտրուածքը, ուսանոցը, հրացանին պատուակը, սուկնին ծայրը, գարգամանակին ճօճմունքը կը զանազանէի: Ի՛նչ պէս բացատրեմ, բարեկամ, այն ատեն սրտիս զգացած ուրախութիւնը. ալ միայն չէի. ընկեր մ'ունեցեր էի: ... Երկրորդ օրը, և յաջորդաբար ամեն օր զինուորին ստուերը դարձեալ տեսնուեցաւ որմոյն վրայ, նոյն առջինին, կամ երկրորդի մը ստուերը. բայց վերջապէս միշտ մարդ մըն էր, ինծի նման մէկն էր որ կը շարժէր ու կ'ապրէր հոն գրեթէ իմ աչքիս տակ: Իր դիտէի, ստուերին գալու և երթալու շարժմանցը կը հետնէի. մտքովս հետը կը հաղորդակցէի. նկուղիս երկայնութեամբը կը քալէի նոյն ախորժով՝ ինչպէս զինուորը հարթայատակին երկայնութեամբը: Երբ պահապանն առնելու կու գային ըստ պահպանութեան կարգի, գացողին երթաս բարով՝ եկողին բարի եկար կ'ըսէի: Տասնապետը կը ճանչնայի. քիչ ատենէն ամեն զինուորական պահապաններս ալ ճանչցայ՝ միայն իրենց ըստուերագիր նկարէն: Խոստովանիմ. զոմանս շատ նախապատիւ կը համարէի ըստ իրենց կենալուն, քալելուն,

¹ Հեղինակը կ'ակնարկէ հոս անշուշտ Ապաշխարական կամ Մենարանական բանտերէն (Les prisons pénitentiaires ou cellulaires) մէկը, ուր եղեռնաւորը բաց 'ի իրենց հոգևոր հօրմէն, որ երբեմն զերեւր խրատելու համար քովերնին կը հանդիպի, ուրիշ ոչ պահապան և ոչ զոյր կը տեսնեն, և կերակուրին մասնաւոր շնորուած աշտարակաձև գլանով իրենց կը տրուի:

ծանր և աշխոյժ շարժելուն. հասակնին բնութիւննին զգացմունքնին կ'ենթադրէի գուշակել: Մէկը շուտ շուտ քայլերը կ'առնուր, հրացանը փութապէս ձեռքէ ձեռք կը փոփոխէր, ու կշռով եւ շափակցութեամբ գլուխը կը շարժէր. անշուշտ երիտասարդ ու զուարթ բնաւորութեան տէր էր, սիրային ցնորքներ կը մըմնջէր կամ կ'երագէր: Ուրիշ մը ճակատը կախած կը քայլէր, երբեմն կանկ կ'առնուր և երկու թևովը զէնքերուն կոթընելով՝ երկայն ժամանակ մազճոտ դրից մէջ կը մնար. անշուշտ հեռաւոր մօրը, իր գեղին և հոն թողած ներուն վրայ կը մտածէր. ձեռքը երեսին կը տանէր . . . թերևս արցունքը սրբելու համար: Եւ այս սիրուն ստուերներէն ոմանք ինծի ախորժելի կ'ըլլային, կարեկից կ'ըլլայի իրենց վիճակին, մաղթանքներ կ'ընէի և իրենց համար կ'աղօթէի. և ահա նոր գորովանք կը ծագէին սրտիս մէջ ու ինծի մխիթարութիւն կ'ըլլային: Հաւտա ինծի, բարեկամ, պէտք է մեր նմանները սիրենք. պէտք է ամենայն եռանդեամբ սիրել զանոնք, յայսմ է երջանկութիւն:

— Գերազանց մարդ, ըսաւ Շառնէ սիրտը ելած, զքեզ ո՞վ կրնայ չսիրել. ինչո՞ւ համար զքեզ դեռ կանուխ չճանչցայ. կեանքս փոխած կ'ըլլայի. բայց պէտք է որ դանգատիմ. չգտայ արդեօք հոս՝ ուսկից աշխարհքիս մէջ զրկուած էի, անկեղծ սիրտ մը, ամուր նեցուկ մը, առաքելութիւնն ու ճշմարտութիւնը, զքեզ և զԲիլլիոյան: »

Վասն զի այս խանդաղատանաց ժամանակն ալ Բիլլիոյան մոռցուած չէր: Երկու ընկեր միաբան լայնկեկ ու ախորժելի ու առջինէն հանգիստ ուրիշ բազմոց մը շիններ էին բուսակին առջև, հոն իրարու քով կը նստէին ու կը կարծէին թէ իրեք հոգի մէկմէկու հետ կը խօսակցին: Այս բազմոցին անունը Բաւախօտառքեան քաղվոց դրեր էին. ուր անպաճոյճ և համեստ մարդը կը ջանար ճարտասան ըլլալ համոզող ըլլալու համար, և համոզող՝ օգտակար ըլլալու համար, և բնական ճարտասանութիւն և

համոզողութիւն լիովին ունէր: Այս նստարանը դպրոցի նստարան մ'էր և կրթութեան բեմ. կը նստէին վարժապետն ու աշակերտ. վարժապետը քիչ գիտցողն էր, բայց աղէկ գիտցողը, այսինքն է Ժիրարտի, աշակերտ՝ Շառնէ, գիրք՝ Բիլլիոյան:

2

Մովորական տեղերնին նստեր էին. աշունն սկսեր էր գալ. Շառնէ Բիլլիոյայի նորէն ծաղկելէն յոյսը կտրելով՝ բարեկամին հետ վերջին ծաղկին անկմանը վրայ կը ցաւակցէր. իսկ Ժիրարտի այն կորուստը մոռցնել տալու համար որչափ որ կրնար՝ բուսոց պտղաբերութեան ընդհանուր պատկերն առջևը կը պարզէր:

Յայսմ՝ ինչպէս յայս բնութեան ամենայն գործոց մէջ աստուածային ձեռաց կնիք մը կ'երևար: Ժիրարտի կը պատմէր թէ ինչպէս քանի մը լայն ու տարածուած տերևներով բոյսեր՝ որոնք խուռն իրարու քով աճելնուն փոխն 'ի փոխ պիտի խղդուէին՝ փետրապսակ սերմունք ունին, որպէս զի քամին դիւրաւ ևս կարենայ ցրուել գիրենք. և թէ ինչպէս երբ այս փետուրները չունենան՝ հատիկները փոճոկի մէջ փակուած կը ծնանին, առաձգական կարողութիւն ունեցող պատիճներու մէջ, որոնց կճեպը հասունացած վայրկենին բացուելով՝ սերմունքը իրարմէ բաժնելու համար հեռուններ կը ցատքեցնէ: Փետուրներն ու զսպանակները Աստուծոյ իրենց տուած ուրբերն ու թևերն են, որով կրնայ իւրաքանչիւրը աղատաբար իրեն համար արևոտ տեղ մը բռնել:

Ո՞վ աչքով կրնայ տեսնել յուզեալ օդուն մէջ կնձնոյ, հացոյ, շոճոյ և ցախոյ մնոտ պտուղներուն երազալաց ընթացքը, որ մթնոլորտին մէջ բիւրաւոր ուրիշ հունտերու հետ կը հորովին, թեթևութեամբ կը թռչին, և կարծես թէ իրենք իրենցմէ թռչնոց առջև կը դիմեն անոնց անօթութիւնն անցընելու համար:

Ծերունին կը բացատրէր միանգա-
մայն թէ ինչպէս գետային բոյսերը, ա-
ռուակներուն զարդ եղող կամ լճակ-
ներուն եզերքները պճնող տունկերը
այնպիսի ձևով հունատ մ'ունին որ կըր-
նան ջրոյ վրայ լողալ և երթալ մէկ գե-
տափնէ միւս գիտափն թումբերուն կո-
ղերուն վրայ բուսնիլ, և թէ ինչպէս
գետոյն նստին կամ տղմին վրայ աճե-
լու համար դէպ 'ի ստոր կը հակին .
ինչպէս նաև սերմ չունենալնուն կրնան
բազմանալ իրենց արմատովը և բող-
բոջներովը, իրենք իրենցմէ արգասա-
ւորելով պողիպտներու նման, և շա-
հաւոր ընել կենաց առատութիւնը . զոր
օրինակ այսպէս են լուբերը և եղէգները,
որոնք տիգալից բանակի մը պէս տըղ-
մուտ ջրոյն ծոցէն վեր կը բարձրանան,
և այն պսպղուն նունուֆարներն որ ուռ-
քերնին շաղախին վրայ հաստատած՝
ջրոյն երեսին վրայ կը տարածեն իրենց
կլոր ու փալփիւն տերեւները և ալա-
պատրեայ կամ ոսկեզօծ սիրուն ծա-
ղիկնին :

Բուսաբանական բնախօսութեան հը-
րաշալիքներէն մէկով մը արժանապէս
խօսակցութիւնը կ'ընելու համար, տըն-
կոց բազմանալուն վրայ ճառելով իրենց
տարփանաց վրայ սկսաւ վարդապե-
տել . տարփանք՝ յորս կը կարծուին
մարդկանց սիրային զգացմանց նը-
ման ինքնանուիրմունք և անձնուրացու-
թիւնք : Ան ատեն պատմեց նաև վալ-
շիզմէրեայ տուփանքը որ իր փեսայէն
բաժնուելով՝ ջրոյն վրայ ծաղկելու հա-
մար՝ կ'երկըննայ ու կը թուլցնէ իրեն
կոթունի տեղ ծառայող խխնձեւը,
մինչդեռ փեսայն այս ձկտման կարո-
ղութենէն զրկուած՝ գինքը կաշկանդող
կապերը բռնութեամբ կը փրցընէ և կու
գայ կը բացուի հարսին մօտ ու արգա-
սաւորելով զայն կը մեռնի :

« Ի՞նչ, ասանկ բաներ կան, գոչեց
Շառնէ, և մարդկանցմէ շատը արժանի
չեն սեպեր նայելու դիտելու : »

Այս եղաւ ծերուն դասերէն մէկը :

« Բարեկամդ իմ, ըսաւ օր մ'ընկերը,
երբերկուքնին մէկտեղ խօսակցութեան

բազմոցն վրայ նստեր էին . միջատնե-
րը զորս խորթով կը հետազօտէիր՝
Բիլլիոյայի նման դիտողութեան ար-
ժանի այսպիսի հրաշալիքներ ընծայե-
ցին քեզի :

— Հաւասարապէս, պատասխանեց
վարժապետը . հաւատած ինծի, Բիլլիո-
յայի յարգն աղէկ կրնաս ճանչնալ այն
պզտիկ կենդանի էակներուն հետ ծա-
նօթանալով որ երբեմն իրեն այցելու-
թեան կու գան ու չորս կողմը կը թռչը-
տին ու կը բզզան . այն ատեն կը տես-
նես այն անթիւ վերաբերութիւններն,
այն գաղտնի օրէնքներն որ զմիջատը
բուսակին հետ կը կապեն, ինչպէս նաև
միջատն ու բուսակն ալ աշխարհիս մը-
նացած մասերուն հետ . վասն զի ամե-
նայն ինչ մի և նոյն կամքէն առաջ ե-
կած ու ծնած է, և մի և նոյն իմացա-
կանութեամբ կը կառավարուի : « Տիե-
զերք մէկ թափով արարչագործեցան, »
ըսաւ Նեւտոն . ասկից է այն դաշնակու-
թիւնն, այն ընդհանուր միաբանութիւ-
նը՝ զոր մենք չենք կրնար ըմբռնել ընդ-
արձակ ամբողջութեանը մէջ, բայց սա-
կայն կայ : »

Ժիրարտի մտածութիւնը բացատրե-
լու վրայ էր երբ յանկարծ աչքերը Բիլ-
լիոյայի վրայ յառեալ քանի մը վայր-
կեան լուռ կեցաւ ու մտածեց :

Երփնազարդ թիթեռնիկ մը բուսա-
կին ճիւղերէն մէկուն վրայ կայներ էր,
և յատուկ դողով մը թևերը կը ծածա-
նէին :

« Ի՞նչ կը մտածես, բարեկամ :

— Կը մտածեմ, պատասխանեց վար-
ժապետը, թէ Բիլլիոյա կ'օգնէ ինծի
նախկին հարցմունքիդ պատասխան տա-
լու : Նայէ սա թիթեռնիկը . քեզի հետ
խօսած ժամանակս բուսակիդ հետ սի-
րոյ դաշինք կը դնէ . վասն զի իրեն սե-
րնդեան յոյսը անոր ճիւղերէն մէկուն
աւանդած է : »

Շառնէ ծռեցաւ որ եղածն ստուգէ .
թիթեռնիկը թռաւ հաւիթները խի-
ժոտ հիւթով մը կպցընելէն վերջը, որ-
պէս զի բուսակին կեղևին վրայ կարե-
նան հաստատուն կենալ :

« Աղէկ ուրեմն, յաւել ժիրարտի, բաղդովին կամ դիպուածով արդեօք եկաւ Բիւլխոյայի յանձնելու իր անգին աւանդը. մտքէդ հանէ. բնութիւնն ամեն տեսակ միջատի առանձին տեսակ բոյս մը շնորհած է. ամեն բուսակ իրեն օթեմանելու և սնուցանելու հիւրն ունի, Հիմա լսէ ինչ զարմանալի բան որ կայ թիթեռնիկին վրայ. նախ թրթուր էր և այն միջոցին ասոր նման բոյս մ'ուտելով կ'ապրէր. վերջն այլակերպեցաւ և անհաւատարիմ ըլլալով իրեն առաջին սիրակցին՝ անխտիր ամեն ծաղկանց վրայ թռաւ անոնց նեկտարին հոյզը ծածելու համար. իսկ մայրութեան ժամանակն երբ հասաւ ինքն որ զմայրը ամեննին տեսած չէր և տղաքներն ալ տեսնալիք չունի, (վասն զի ընելիքը կատարեց և պիտի մեռնի), որ հետևաբար փորձով սորված չլինար ըլլալ, եկաւ հաւկիթներն ածելու և յանձնելու առջի բուսակին նման բոյսի մը որ ուրիշ կերպարանաց և եղանակի մէջ զինքը սնոյց: Գիտէ թէ պղտիկ թրթուրներ պիտի ծնանին հաւկիթներէն, և անոնց համար մոռցաւ իր թիթեռնիկի թափառական կեանքը: Ո՛վ սորվեցուց իրեն այս բանս. ո՛վ իրեն յիշողութիւն, ըմբռնողութիւն և բոյսը ճանչնալու կարողութիւն տուաւ, որուն տերեւը դարնան ժամանակի տերեւին պէս չէ. վարժ աչքերն իսկ երբեմն կը սխալին, բայց ինքը չսխալեցաւ: »

Շառնէ շարժմունք մ'ըրաւ:

« Ո՛հ, դեռ այսչափ ալ բաւական չէ, կցեց ժիրարտի. ընտրած ճիւղը մէյմը դիտէ. ամենէն հին և զօրաւոր ճիւղերէն մէկն է. վասն զի նոր տկար և փափուկ բողբոջները ձմեռը կրնան սառիլ կամ կոտորուիլ քամիէն. այս բանս ալ ուրեմն դիտէ. դարձեալ կ'ըսեմ, ո՛վ իրեն սորվեցուցեր է այս բանս:

— Թողութիւն ըրէ, բարեկամս, ըսաւ իրեն Շառնէ, կը վախեմ թէ զեղծած ըլլաս մէկ դրութենէ մը, կամ մէկ կողմնեան կարծիքէ մը: ...

— Լուռ կեցիր, սկեպտիկեանդ դու, պոռաց ծերը բարակ մը ժպտելով. թե-

րեա կը հաւատն արդեօք երբոր տեսնելու ըլլաս. աղէկ ուշ գիր ինծի. Բիւլխոյայ ալ իրեն կատարելիք մասն ունի. միայն միջատին նախատեսութենէն կախուած չէ, այլ նաև բնութենէն՝ այն ներդաշնակութեան օրէնքներուն մէկէն որոնց վրայ քիչ մը առաջ խօսեցայ, որ կը ստիպեն զբոյսը թիթեռնիկան ժառանգութիւնն ընդունելու: Գալ գարնան այս հրաշալիքը մէկտեղ կրնանք ստուգել, ըսաւ՝ սրտէն առ իւր դուստրն ըրած հառաչանքը բռնելով: Ան ատեն երբ Բիւլխոյայի առաջին տերեւներն սկսին բացուիլ, հաւկիթի մէջ փակուած մանր թրթուրներ պիտի փութան իրենց պատեանը կոտորելու: Անշուշտ գիտես որ այլ և այլ թփերու ծիւրերն ամենքը մէկէն մի և նոյն ժամանակ չեն փթթիր. նաև այլ և այլ տեսակ թիթեռնանց հաւկիթներն ալ նոյն օրը չեն բացուիր. բայց յայսմ ընդհանուր օրէնք մը բուսակին ծիւրը կը կանոնաւորէ միջատին նման: Եթէ թրթուրները տերեւներէն առաջ ելլէին՝ անանելու բան չէին գտներ. եթէ տերեւները թրթուրներուն ծնանելէն առաջ պնդածային՝ անկարելի էր որ իրենց ծամելեօքը կարենային ծամել: Բայց ասանկ չլինար ըլլալ. բնութիւնը ոչ երբեք կը խաբէ. իւրաքանչիւր բուսակ կը զարգանայ միջատի մը համեմատ զոր պարտքն է սնուցանելը. առջինը ծիւրը կը սկսի բանալ՝ երբ երկրորդին հաւկիթները կը բացուին, և մէկտեղ մեծնալէն և ուժովնալէն վերջը՝ մէկտեղ ալ իրենց տերեւներն ու թեւերը կը տարածեն:

— Բիւլխոյայ, Բիւլխոյայ, միջնեց Շառնէ, դուն ինծի դեռ ամեն բան սորվեցուցած չէիր: »

Այսպէս օր ըստ օրէ քաղցր տեղեկութիւններ կը յաջորդէին. իրիկուան դիւրար բանտարկեալները գրկախառն կը բարեէին և սննեակնին կը քաջութին քնանալու, կամ շատ անգամ առանց իրարու միտքը գիտնալու երկուքնին մէկէն թերեզայի վրայ մոռածելու համար:

Իրաւցնէ ինչ եղաւ արդեօք թերեզա-

հրամանատարին բռնութեամբ զինքը հօրը քովէն արտաքսելէն վերջը :

Նախ կայսեր ետեւէն Միլան գացեր էր, բայց հոն չուտ մը անձին փորձովը հասկըցաւ որ երբեմն աւելի դիւրին է բանակ մը կտրել անցնիլը՝ քան թէ նա խառնենկէ մը ներս մտնել. սակայն ժիւրարտեայ բարեկամները դարձեալ իր մէջ յորդորուելով ամենայն ջանք կը թափէին և կը խոստանային որ օր մը առաջ զինքը բանտէ ազատեն. և թերեւ զաւելի հանդարտ սրտով դէպ 'ի Դուրին ճամբայ ելեր էր, ուր ազգականներէն մէկուն տունը պիտի բնակէր :

Այս ազգական խաթունին փեսան քաղբին գրապետն էր. Մընու իրեն յանձնեց Ֆէնէսդրէլլոյի զոյգակը խաւրուելէք գրքերուն ընծորութիւնը. թերեզա այս գրքերուն նիւթէն գուշակեց որո՞ւ համար ըլլալին, որով հատորներէն մէկուն մէջ գրաւ այն պղտիկ թըղթիկը, որուն խորհրդաւոր գրութեան ձևը չէր կրնար պատասխանատու ընել ոչ ազգականը և ոչ ալ գբանտարգելը : Չէր գիտեր այն ժամանակ թէ հայրն ու Շառնէ իրարմէ բոլորովին բաժնուած կ'ապրէին. և երբ իմացաւ գրքերը տանող նուիրակէն՝ վախնալով որ ծերուն համար ասանկ իսպառ առանձնութիւնը կրնայ վտանգաւոր ըլլալ, նախ քան զամենայն բանտարկեալները միացընելու մտածութիւնը գրաւեց իր սիրտը :

Ոչ միայն նամակ նամակի վրայ ուղղեց հօրը ամեն բարեկամներուն՝ այլ նաև Դուրինի գլխաւոր բնակչաց ամենուն մտադրութիւնն արթնցուց. ինչուան Մընու խաթունին իսկ, որուն ձեռքով քիչ մը ժամանակէ Բիէմոնդի քաղաքապետին ներկայանալով՝ յայտնեց իր ցաւը անոր առջև : Երբունի զօրավարը թեթեւ մը զարմացած այս տեսութեան վրայ, և զգացուած խանդաղատանաց օժումն տեսնելով վրան, պահ մը սովորական բրտութիւնը մէկդի ձգեց և դորովանօք ձեռքէն բռնելով,

« Երբեմն երբեմն ինծի՝ մանաւանդ թէ խաթունիս տեսութեան եկուր, և

սաւ. թերեւ ամիս մը չանցնիր՝ ուրախալի լուր մը քեզի կ'աւետէ : »

Թերեզա կարծեց թէ վերստին Ֆէնէսդրէլլոյ դառնալը և ամեն օր միջոց միջոց բանտին մէջ հօրը քով անցընելը պիտի շնորհուէր իրեն. պօրավարին ոտքն ինկաւ ու դէմքն ուրախութեամբ արծարծած քսան անդամ շնորհակալ եղաւ :

Ի

Հոկտեմբերի աղուոր արևներէն մէկուն, որ գարնան օրերը կը յիշեցնեն, ժիրարտի ու Շառնէ բազմացին վրայ էին. երկուքն ալ գեղացնակ ակթոռին յեւ նարանին կոթընած լոխկ կը մտածէին : Իրարու նկատմամբ անտարբեր պէտք էր սեպել զիրենք եթէ երբեմն կոմսը կարեկից և անհանդիստ նայուածքով դէպ 'ի ընկերովը չդառնար՝ որ իսպառ խորունկ ցնորից մէջ ընկղմած էր : Ժիրարտի դէմքը քիչ անդամ այսպէս տրտում կ'երևար. Շառնէ դիւրաւ կրնար խաբուիլ ինչ պատճառաւ ըլլալուն վրայ, ու խաբուեցաւ :

« Այո՛, այո՛, յանկարծ գոչեց՝ ընդերկար լուրթիւնն ընդհատելով, սոսկալի և ահաւոր է անիրաւ բանտարգելութիւնը : Կեանք է, ապրիլէ, բաժնուած ապրիլ մեր սիրելիէն : »

Ժիրարտի գլուխը վեր առաւ և մտնուածոյ մտածութենէն միտքը թօթափելով՝

« Բաժանումը կենաց մեծ փորձն է : անանկ չէ, բարեկամս :

— Ե՛ս քու բարեկամը, պատասխանեց կոմսը. կը պատշաճի ինծի այս անունը : Ես պատճառ չեղայ արդեօք իրմէ զրկուելուդ. ինչպէս կրնաս մոռնալ : Ահ, մի՞ ծածկերինձմէ թէ աղջկանդ վրայ կը մտածէիր և չէիր կրնար աչքդ իմ վրաս դարձնել : Կ'իմանամ. երբ այս խորհուրդները միտքդ կու գան՝ զիս տեսնելն ատելի կ'ըլլայ քեզի :

— Շատ կը խաբուիս ցնորիցս պատճառներուն վրայ, ըսաւ ծերը : Ոչ երև

բէք թերեւս աղջկանս յիշատակը այսօրուան պէս անուշ եկած է ինծի, վասն զի նամակ մ'առի իրմէ:

— Կարելի բան է. նամակ գրեմ է, և թողուցեր են: »

Ու Շառնէ զուարթութեամբ մէկէն երջանիկ հօրը քով մօտեցաւ,

« Բայց այս նամակէն ձախորդ լո՛ւր մ'առիր արդեօք:

— Չէ, չէ... ընդհակառակն:

— Ինչո՞ւ է տրտմութիւնդ ուրեմն:

— Ո՛հ, ի՜նչ կ'ուզես, բարեկամ, մարդըս այսպէս է. ցաւ մը միշտ կը խառնուի մեր անուշ ակնկալութեանցը հետ. այս աշխարհիս վրայ երջանկութիւնն առջևէն իր ստուերն ունի, և այս ստուերին վրայ նախ մեր աչքը կանկ կ'առնու: Դու բաժանման վրայ կը խօսէիր... ահաւասիկ նամակը. առ կարդա և իմացիր թէ ինչո՞ւ համար տխրութիւն տիրեց վրաս այս առաւօտ քովդ կեցած ժամանակս: »

Ու իրեն երկնցուց նամակը:

Շառնէ առաւ և քիչ մ'ատեն առանց բանալու վրան նայեցաւ: Աչքերը ժիրարտի վրայ տնկած՝ կարծես թէ նամակին նիւթը կ'ուզէր սիրուն ընկերուջը կերպարանքէն գուշակել. յետոյ հասցէն նայեցաւ ու գիրը ճանչնալով զգածուեցաւ. վերջը թղթին ծալքը բացաւ և ջանաց բարձրաձայն կարդալու, բայց ձայնը կը դողդողար, բառերը բերնին մէջ կը չորնային, և երբեմն հարկադրեցաւ ընդհատելու:

Ահաւասիկ այս էր կարդացածը.

« Իմ բարի Հայրս,

« Այս տոմսակը որ հիմա ձեռքդ է՝ բեր անգամ համբուրէ. ես ալ բիրտ անգամ համբուրեցի. կատարեալ հունձ մ'ունիս քաղելիք անկէ: ...

Ո՛հ, ըսածիդ պէս ըրի, ... սիրուն աղջիկս, » մրմնջեց ժիրարտի:

Շառնէ առաջ տարաւ.

« Ինչպէս ինծի՞ նոյնպէս Հրամանքիդ համար ալ շատ ակօրծելի է անշուշտ իրարու հետ թղթակցութիւն կարենալն ընել, անանկ չէ. այս բանիս համար պէտք

է յաւիտեան Մընու զօրավարին երախտադէտ ըլլանք. ինքն է լուսթիւննիս կըտրել տուողը որ հեռաւորութենէ աւելի խիստ բաժանունն էր մեզի համար: Որհնամբ ըլլայ. ասկէ վերջը կրնանք գոնեա մեր մտածութիւնները իրարու հաղորդել: Ես Հրամանքիդ ակնկալութիւններս պիտի ըսեմ՝ որով քաջալերուիս. Հրամանքդ ալ վշտերդ պատմէ, որոնց վրայ լալով իբրեւքու քովք լացած պիտի կարծեմ ինքզինքըս: ... Բայց, սիրուն հայր, եթէ աւելի մեծ շնորհք մը մեզի պահուած ըլլար... ո՛հ, կ'աղաչեմ հոս քիչ մը՝ ի կախ թող ընթերցմունքդ և յաջորդ կարգալէզ առաջ՝ սիրտդ լսելիք յանկարծական ուրախութեանդ պատրաստէ... Հայր, եթէ կարելի ըլլար ինծի քովդ գալ Ֆէնէսդրէլ լոյի մէջ... երկու տարի երբեմն երբեմն զքեզ տեսնել, ձայնդ լսելը և զքեզ հոգալը բաւական երջանկութիւն եղաւ ինծի, և այն ատեն բանտարդելութիւնը թեթեւ կ'երևար քեզի:

Աղէկ ուրեմն, եթէ յոյսս արդիւնաւորի: ... քիչ ատենէն այն որմոց մէջ պիտի դառնամ ուսկից պստորուեցայ: ...

« Պիտի դառնայ. ինչպէս. հոս. քու քովդ. ընդհատեց ու հարցուց Շառնէ լի ուրախութեամբ:

— Կարդա, կարդա », պատասխանեց ծերը տխրութեամբ:

Շառնէ վերջին իմաստը դարձեալ կարդաց ու ընթերցմունքն առաջ տարաւ:

« Փիչ ատենէն այն որմոց մէջ պիտի դառնամ ուսկից պստորուեցայ: ... Անշուշտ եմ որ գոհ ես, ու կարգէ դուրս գոհ: Այս մխիթարական լրոյն վրայ ալ քիչ մը կեցիր հանգիստ առ... քու աղջիկդ, թեւեզան է որ կ'աղաչէ. շատ մի փութար նամակը մննջելու: Սաստիկ զգացմունքը երբեմն շատ վտանգաւոր է. բաւական չէ ինչուան հիմա ըսածս: Եթէ փափաքդ կատարելու համար հրեշտակ մ'ալ իջած ըլլար երկնքէն՝ աւելի բան չէիր համարձակեր խնդրելու: ... Ես թերեւ շատ պահանջող ըլլալով անոր երկինք թռչելէն առաջ Հրամանքիդ ազատուելուն և կատարելապէս ազատուելուն համար միջնորդութիւն կ'ընէի: ... Այդ հասակիդ մէջ շատ ծանր է ծննդեան երկրէ դուրս ապրիլը: Տորիայի եղբրները շատ աղուոր են, և Հրամանքիդ բլրոյն պարտիզին մէջ ողորմած հոգի մօրս և խեղճ եղբօրս տըն-

կած ծառերը շատ աճեր են . . . Հոն ա-
մեն տեղէ աւելի իրենց յիշատակը կենդա-
նի է : Մէջ մ'ալ որ չեն ցաւիր բարեկամնե-
րէդ հեռու ըլլալուդ վրայ, որոնք վեհանձ-
նութեամբ աշխատեցան և օգնեցին ըրած
տկար փորձերուս յաջողելուն . . . Ահ
հայր իմ, հայր իմ, գրիչը մատուցներս
կ'այրէ . գաղտնիքս յայտնուելու վրայ է .
անշուշտ յայտնուեցաւ ալ : Ահազեմ զօ-
րացիր ու քաջաւերուէ, վասն զի երջան-
կութիւնն ահա հասնելու վրայ է : Քիչ օ-
րէն կու գամ հետդ կը միանամ, ոչ պարզ
բանտարգելութիւնդ անուշեցնելու համար
այլ դադրեցնելու համար . ոչ եթէ որոշեալ
ժամերուն քովդ ու բանտի փակարանին
մէջ գտնուելու համար, հապա զՀրաման-
քդ ազատ ու յաղթական դուրս հանելու
համար . այդ յաղթական, և իրաւունք ա-
ռնիս ըլլալու, վասն զի Հրամանքիդ հա-
ւատարմները ՏԵՂԱՐԻԼ և Փողէննա ոչ թէ
չնորհք մ'ընդունեցան, նոյլ արդարութիւն
և հատուցումն :

« Մնաս բարով, իմ ազնիւ հայրս . ոհ, ինչպէս կը սիրեմ զՀրամանքդ ու ինչպէս
երջանիկ եմ :

Թ Ե Ր Ե Զ Ա .

Այս նամակին մէջ Շառնէի նկատ-
մամբ մէկ բառով մ'ալ յիշատակու-
թիւն չկար : Ինքը այս հեռաւոր բառին
անձկանօք կը յուսար հանդիպիլ ամ
բողջ ընթերցմանը ժամանակ, և թէ-
պէտ չգտնելով զայն տհաճեցաւ՝ այլ
հանդերձ այնու լիովի ուրախութեամբ .

« Պիտի ապատիւ ուրեմն, գոչեց . պի-
տի կարենաս ընդ հովանեաւ ծառոց
հանգչիլ ու արևուն ելլել տեսնել :

— Այո, բաւ ծերունին, պիտի բաժ-
նուիմ . . . քեզմէ . և այս է գոգցես եր-
ջանկութիւնս մթազնելու համար առ-
ջէն քալող ստուերը :

— Էհ, ինչ փոյթ է, կցեց Շառնէ
կրից սաստկութեամբն ու վեհանձնու-
թեամբը ինքզինքը մոռնալով, որով
կը ցուցնէր թէ ալ ըմբռնած էր բա-
րեկամութեան ինչ ըլլալը . — հուսկ ու-
րեմն իրեն պիտի դառնաս, ինքն ալ իմ
սխալմանս համար վշտանալէն պիտի
դադրի, երջանիկ պիտի ըլլաս, և ալ
պիտի չզգամ 'ի խորս սրտիս այն ծան-
րութիւնն որ զիս կը նեղէր : Իրարու
հետ անցընելու մնացած քիչ մը ժա-

մանակին մէջ գոնեա կրնանք իրեն վը-
րայ խօսիլ : »

Այս ետքի բառերը ծերունի բարե-
կամին բազկացը մէջ վերջացուց :

Ը

Քիչ ատենէն բաժնուելու մտածու-
թեամբ երկու բանտարկելոց գութը փո-
փոխակի իրարու վրայ աւելցաւ : Միշտ
մէկտեղ էին և երբեք չէին ձանձրանար
զրուցատրութեան բազմոցին խօսակ-
ցութիւններէն :

Բայց սակայն քանի մը նիւթեր կա-
յին, ծանր նիւթեր, որոնց վրայօք կ'ու-
ղէր երբեմն ժիրարտի խօսք բանալ, և
ընդհակառակն Շառնէ փախուստ կու
տար : Երբն հարկաւոր կը սեպէր զա-
նոնք խօսիլն, ուստի դիւրաւ չէր յու-
սահատեր :

Օր մը առիթն եկաւ անոնց վրայ դառ-
նալու :

« Ձեռն զարմանար, կ'ըսէր Շառնէ,
թէ ինչպէս ճակատագիրը երկուքնիս
ալ հոս իրարու հետ միացուց . զմեզ՝ որ
մեր ծնած տեղերովն մէկմէկէ զատուած
էինք, հակառակ նախապաշարմունքնե-
րով սնած և բողբոջի տարբեր ճամ-
բաներով մի և նոյն կէտին հասեր էինք
աստուածային նախախնամութեան ա-
չաց առջև :

— Այս վերջին խօսքդ չեմ ընդու-
նիր, յաւել ժիրարտի ժպտելով . մոռ-
նալն ուրանալ չէ :

— Այնպէս է, կը հաւանիմ . բայց եր-
կուքնէս ո՞վ աւելի կոյր ու ցաւալի ե-
ղաւ :

— Դու, առանց տարակուսելու պա-
տասխանեց ծերունին . այդ դու, բարե-
կամս : Ամեն բանի չափազանցը անշուշտ
զմարդս 'ի կորուստ կրնայ միշտ . բայց
նախապաշարման մէջ հաւատք կայ,
կիրք կայ, կեանք կայ . յանհաւատու-
թեան ամենայն ինչ մեռած է . մէկն ի-
րեն ճշմարիտ ընթացքէն խոտորած գետ
մ'է, կ'ողողէ, կ'ընկղմէ, բուսական ու
սննդական հողը կը խառնակէ, բայց

կը պղտորի ու կը յագենայ, և կրնայ ժամանակաւ պատճառած քնանները կարկրտել: Միւսը չարութիւն ամուլթիւն է. կը սպաննէ, կ'այրէ անդարման կերպով. հոգն աւազ կը դարձնէ, և ճոխ Պալմիրան՝ աւերակ մը անապատի մէջ: Անհաւատութիւնը դո՛հ չըլլալով զմեզ Արարչէն բաժնելու, ընկերութեան և նոյն իսկ ընտանեկան կապերն ալ կը քակէ. զմարդ իր արժանապատուութենէն զրկելով, չորս կողմանէ առանձնութեամբ ու լքմամբ կը պաշարէ և միայն կը թողու զինքը իր ամբարտաւանութեանն հետ: ... Աղէկ ըսի. աւերակ մը անապատի մէջ:

— Միայն իր ամբարտաւանութեանն հետ, մրմնջեց Շառնէ՝ թեւ բազմոցին կոթընցուցած, ճակատը ձեռքին մէջ առած: Մարդկային գիտութեան ամբարտաւանութիւնն այժ ... այո, այնպէս է: Ինչո՞ւ համար կ'ախորժի մարդ իր երջանկութեան տարերքը կործանել երբ ուլէ անոնց խորունկը մտնել ու զննել: Երբ այս երջանկութիւնը սուտի մը պէտք ունի՝ ինչո՞ւ համար դիմակը վերցընելու ջանալ և անձամբ ընդ առաջ վազել թշուառութեան: Ճշմարտութիւնն այսչափ քաղցր է մարդու համար. միթէ բաւական է գիտութիւնը իրեն ամբարհաւած ըղձիցը: Այսպէս անդամներէն անցուցի իմ՝ կեանքս: « Ի՞նչ եմ ես. ոչնչանալու սահմանեալ որդի մը. » բայց կանգուն կեցած աղբւիս վրայ՝ այս գիտնալուս վրայ կը պարծէի. կը պարծէի ցաւալի մերկութեանս վրայ. երջանկութեան և առաքինութեան վրայ կը տարակուսէի, ամեն բանի վրայ կ'երկբայէի. ոչնչութեան առջև ըսկեպտիկութիւնս կանկ առաւ. հաւտացի: Նուաստութիւնս փառաւոր երեցաւ ինծի. ես ինձմէ դտայ, և արդարեւ իսկ իրաւունք չունէի սաստիկ ուրախանալու. այս գեղեցիկ գիւտին փոխարէն արքայական վերարկուս և անմահութեան գանձս տուեր էի: »

Ծերը ձեռքը ընկերովը երկնցուց:

« Որդը գետնին վրայ սողալէն վերջը, ըսաւ, լեզի տերևներով սնանելէն ետ-

քը, տղամաններու շողախին և ճամբաներու փողոյն մէջ թաթաւեցնէ վերջը, իրեն փակարանը կը շինէ որ առժամանակեայ դագաղ մ'է, ուսկից այլակերպեալ ու մաքրուած դուրս կ'ելլէ, ծաղկէ ծաղիկ կը թռչըտի, անուշահոտութեամբ կ'ապրի, և երկու փայլուն թևեր բանալով դէպ 'ի երկինք կը բարձրանայ: Որդոյն պատմութիւնը մեր պատմութիւնն է: »

Շառնէ, ժխտողական ձև մ'ըրաւ:

« Անհաւատ, յաւել թիրարտի՝ յանդիմանելով զինքը կէս տխուր ժմաւով մը. կը տեսնես, քու թշուառութիւնդ իմինէս շատ մեծ է, աւելի երկայն խնամք պէտք է. մոռցար ուրեմն Բիլլ չխոյսչիդ դասերը: »

— Չէ, պատասխանեց Շառնէ լուրջ ու զգայուն ձայնով մը. կը խոստովանիմ՝ զԱստուած. կը հաւատամ՝ արդայն նախկին պատճառին զոր Բիլլ չխոյս ինծի սորվեցուց. այն յաւիտենական զօրութեան որ տիեզերաց զարմանալի կարգաւորիչն է: Բայց թէ որդոյն այլակերպելէն մարդուս ապագայ վիճակ ունենալու խնդիրը կը ծագի, ո՞վ կըրնայ զայն ապացուցանել:

— Ո՞վ կ'ապացուցանէ. իր մտածութիւնը, որ միշտ ապագային վրայ է և անդադար յառաջ կը վարէ զինքը. միշտ կենաց փափաքելով կը սպառի. ակամայ միշտ դէպ 'ի այն անծանօթ րևեոք կը դառնայ որ զինքը կը քաշէ, վասն զի իր ժառանգութեան ամենէն փառաւոր մասը երկրաւոր արդիւնք չէ: Ամենայն ազգաց մէջ հանդերձեալ կենաց գաղափարն եղած է, և ինչո՞ւ համար այս յոյսը երբեք պիտի չկատարուի. մարդուս մտածութիւնը միթէ կրնայ քան զԱստուծոյ կարողութիւնը յառաջել: Ո՞վ կ'ապացուցանէ: ... Չեմ՝ ուզեր յայտնութեան ու Ս. Գրոց հեղինակութիւնները մէջ բերել. ինծի համար համոզողական՝ քեզի համար անզօր կրնան սեպուիլ. քամին որ ըզնաւը կը մղէ առաջ կը տանի իր ճամբուն մէջ՝ անշարժ ժայռերուն բան մը չկրնար ընել. ժայռն առաջաստներ

չունի քամին մէջն ընդունելու համար
և խարիսխը գետնին յատակը ընկող-
մած է: Ի՞նչ, բարեկամս, նիւթոյ ան-
մահաւորութեան հաւատանք՝ և չհաւատանք
իմացականութեան յաւիտենական ըլ-
լալուն որով կրնանք դատել նոյն իսկ
գնիւթը: Ի՞նչ. առաքինութիւն, սէր,
անձնանուիրութիւն, հանճար կը պար-
գեկին մեզի երկրաւոր ու անզգայ քանի
մը բարակ հիւլէներէ՝ խոհուն չեղողը
մեր խորհելուն պատճառ ըլլայ: Ի՞նչ.
անբան նիւթը զիմացականութիւնը ըս-
տեղծած ըլլայ, երբ իմացականութիւ-
նէն որ կ'ուղղէ ու կը կառավարէ գնիւ-
թը. ան ատեն քարերն ալ պէտք էին
սիրել ու մտածել: Ըսէ. ըսէ, պատաս-
խան տուր:

— Նիւթոյ խոհուն ըլլալն ընդունե-
լու, պատասխանեց Շառնէ, Լոբ անդ-
ղիացին հակամէտ կ'երեւար. սակայն
հակասութեան մէջ ալ ինկաւ ինքը,
՝սան զի բնածին գաղափարները կը
ներժէր, ինքնագիմական ծանօթու-
թիւնն (connaissance intuitive) ընդու-
նելով: ... «Յետոյ խօսքը կտրելով գոչեց
ծիծաղաձայն»։ Զգուշացիր ուրեմն, բա-
րեկամս. կ'ուղեն զիս դարձեալ այն լա-
բիրինթոսին մէջ ձգել որ բնազանցու-
թեան երեքուն գետնոյն վրայ է:

— Բնազանցութենէ ամենևին չեմ
հասկընար, ըսաւ Ժիրարտի:

— Ես ալ զարմանալի մը չեմ գի-
տեր, պատասխանեց Շառնէ. սակայն
անոր վրայ ժամանակ անցընելը մեղք
չէ: Բայց մէկդի թողունք այս հակա-
ճառութիւնը որ անբեղուն կամ մահա-
բեր կրնայ ըլլալ: Համոզուած ես, հա-
մոզմանդ մէջ կեցիր. կ'իմանամ որ
սիրելի են քեզի: Թէ որ ես զանոնք փը-
ճացնէի:

— Չես կրնար. յանձն կ'առնում
կռուիլ:

— Ի՞նչ շահ անկէ:

— Զքեզ կատարելապէս մխիթարա-
կան համոզմանց բերել: Իբիշ մ'առաջ
Լոբն յիշեցիր ինծի. մէկ բան մը գի-
տեմ՝ իրեն վրայօք, այսինքն թէ անդա-
դար՝ ինչուան նաև մահուան անկող-

նոյն մէջ ալ կը վարդապետէր թէ միայն
ճշմարիտ երջանկութիւնը մարդու հա-
մար մաքուր խիղճ և հանդերձեալ կե-
նաց յոյս ունենալուն վրայ է:

— Կ'ըմբռնեմ թէ քաղցր է կանխա-
անմահութեան ըմպելոյն համն առնե-
լը. բայց իմ միտքս կը դժուարի ճաշա-
կելու զայն: Հաւատ ինծի, ալ աս բա-
նիս վրայ չխօսինք:

Երկուքն ալ ստիպեալ լռեցին:

Այս վայրկենիս բան մը որ գլխը
նուն չորս կողմը վեր վար կը թռչըտէր,
յանկարծ առջնին բուսակին տերևնե-
րուն վրայ հաստատուեցաւ կեցաւ: Կա-
նանչագոյն միջատ մ'էր, աղուոր գոյն
զգոյն բզէզ մ'էր, ճերմակ ու արեճև
ժապաւէնով, նեղ գրահով:

«Նայէ, բարեկամ, ահա զբաղմունք
մը մեզի համար. Աստուծոյ հրաշալիք-
ներէն ուրիշ մէկ քանիին զիս տեղե-
կացուր:»

Ժիրարտի զգուշութեամբ բռնեց մի-
ջատը, քննեց, խորհրդածեց. յետոյ
յանկարծ դէմքն յաղթանակի յուսով
փայլեցաւ. կարծես թէ փութով եր-
կընքէն անընդդիմադրելի պատճառ մը
առջևը բացուեցաւ: Նախ իրեն վարժա-
պետական ձայնն առնելով, ու հետզհե-
տէ բարձրացնելով՝ քանի որ դասուն
գաղտնի պատճառը խօսակցութենէն
յայտնի կ'ըլլար՝

«Ես ձանձորաւ, ըսաւ առ երևոյթ
միամտութեամբ մը, կը տեսնեմ թէ
պէտք է իմ չափաւոր տեղեկութեանցս
սահմանին մէջ ամփոփուիմ. ես գիտ-
նական չեմ:

— Լուսաւոր և գիտութեամբ սպա-
ռազինեալ միտք մը, պատասխանեց
Շառնէ, շուտ է՝ ըմբռնէ մտայն ու կա-
րողութեանը սահմանները, երբ ստորա-
յին խորհրդական բաներու մէջ կ'ուզէ
սաստիկ յառաջ մխիլ: Հանճարն իսկ
կը մաշի, կը խոնջի՝ նախ քան զճմա-
րիտ լոյսը ցայտեցնել կարենալը:

— Մենք տգէտքս, կրկնեց ծերու-
նին, զիւրին և կարճ ճամբով դէպ ի
նպատակը կը դիմենք. աչքերնիս պարզ
կը բանանք և Աստուած կը յայտնուի

մեզի՝ ի վսեմութեան գործոց իւրոց :

— Այս կէտիս վրայ միաբան ենք ,
ըսաւ Շառնէ :

— Առաջ տանինք ուրեմն ճամբանիս :
Տնչին խոտ մը բաւական եղաւ քեզի
հասկցնելու զայնարհք կառավարող ի
մացականութիւնը : Թիթեռնիկ մը տիե,
զերական ներդաշնակութեան օրէնքը
սորվեցուց քեզի : Հիմա այս սիրուն բը-
զէզն որ նոյնպէս կեանք ու շարժումնք
ունի , և որուն գործարանաւորութիւնը
վերադաս է քան զթիթեռնիկինը , թե-
րևս աւելի յառաջ պիտի վարէ զմեզ :
Դուն դեռ բնութեան անհուն գրքին
մէկ երեսը կարդացիր . դարձնենք
թուղթը : »

Շառնէ քովը մօտեցաւ և ուշի ու-
շով ծերուն ցուցըցած միջատը դիտեց :

« Եր տեսնես այս պզտիկ էակը . մար-
դու բովանդակ ստեղծական հանճա-
րոյն կարողութիւնը չկրնար բան մ'ա-
ւելցնել իրեն գործարաններուն վրայ .
այսչափ բոտ իրեն պիտոյիցը և ըստ դի-
տեալ վախճանին իմաստութեամբ կազ-
մուած է : Թեքեր ունի տեղէ տեղ փոխա-
դրուելու համար . վերնաթեքեր ալ ունի
պինդ մարմնոց հարուածներէն զգու-
շանալու և պահպանելու համար զթեք-
րը . կուրծքը զրահապատ է , աչքերն ալ
ցանցապատ՝ որպէս զի չըլլայ թէ վայ-
րենի վարդին փուշը կամ թշնամոյ մը
խայթոցը կուրացնէ զինքը : Դէմն ելած
արգելքներուն ինչ ըլլալը իմանալու
համար զգայունք եղջիւրներ ունի . որ
սորդութեամբ ապրելուն՝ արագընթաց
ոտքեր ունի որոցն ետեւէն հասնելու
համար . երկաթէ ծամելիքներ ունի ու-
տելու , հողը փորելու և բնակարան կազ-
մելու , հոն իր աւարը դնելու կամ
հաւկիթներն ածելու համար : Եթէ ֆու-
սակար թշնամի մը համարձակի վրան
յարձրկելու՝ պահեստի թթու և մաշող
հեղանիւթ մ'ունի որով շուտ մը կը
հեռացնէ : Բնածին ազդեցութիւն մը
նախ պարէնը մատակարարելու , բնա-
կարան շինելու , զէնքերն ու գործիք-
ները բանեցնելու միջոցները սորվեցուց :
Եւ մի կարծեր թէ ուրիշ միջատներն իր-

մէ նուազ ձիրքեր ունին . ամենքն ալ
մասնակից են բնութեան պարզեաց
ճոխ բաժանմանը : Մարդուս երեւա-
կայութիւնը կը սոսկայ երբ կը մտածէ
նախախնամութեան գործածած ան-
թիւ ու զանազան միջոցներուն վրայ
այս տկար ցեղերուն էութիւնն ու տեւո-
ղութիւնը ապահովցնելու համար : Հի-
մաբաղդաանք , և կը տեսնես որ այս ո-
ղորմելի արարածը բաւական է ըստ պի-
տոյից զմարդս անբանէն բաժնող ան-
հուն գիծը հաստատելու համար :

« Մարդս երկրիս վրայ ինկաւ տկար ,
անկարող թռչնոց պէս թռչելու , եղջի-
րուաց պէս վազելու և օձի պէս սողա-
լու . մերկ՝ ընդդէմ ահագին ժանկըա-
ւոր և խայթոցաւոր թշնամեաց , բրդոտ ,
թեփոտ և մուշտակաւոր կենդանեաց
մէջ ինքը անպատասպար՝ եղանակաց
խառնակութենէն պահպանուելու հա-
մար . անապաւէն , երբ իւրաքանչիւր ա-
նասուն իրեն որլը խշտին պատեալ
ու խեցին ունէր . անգէն՝ երբ շուրջ
նակի ամենն ալ իրեն դէմ զինուորեալ
էին : Տես ուրեմն . առիւծէն բնակու-
թեան անձան ուղեց , ու անիկա աչ-
քին նայուածքէն ետ քաշուեցաւ , յա-
փըշտակեց արջոյն աւարը , և այն եղաւ
իր առաջին զգեստը . խզեց ցլոյն եղջիւ-
րը և այն եղաւ առաջին բաժակը . վեր-
ը հողոյն ինչուան ընդերքը փորեց ի-
ջրեն հանդերձեալ զօրութեան գործիք-
ները գտնելու համար . կողէ մը , ջղէ մը
եղէգէ մը զէնքեր շինեց . և արծիւը՝ որ
նախ անոր տկարութիւնն ու մերկու-
թիւնը տեսնելով իբրեւ որս յափշտակե-
լու կը պատրաստուէր՝ օդոյն մէջ զար-
նուելով ոտքի առջնն ինկաւ , միայն
փետուր մը շնորհելու համար իբրեւ զարդ
անոր մագին :

Կը շարունակուի :